

Основні тенденції розвитку садівництва на Поділлі

В.І.ЧОРНОДОН, аспірант*
Інститут садівництва УААН

В економічній ситуації, що склалася останніми роками в Україні, промислове садівництво стало низькорентабельним, або ж збитковим. Тому найгострішою в сучасному садівництві є проблема інвестицій. Це безпосередньо стосується й садівництва Поділля, яке має глибокі історичні корені. Вигідне географічне розташування, сприятливі ґрунтово-кліматичні умови і давні традиції населення — все це в комплексі забезпечувало ефективне вирощування тут плодів і ягід.

Знайомлячись з архівними та літературними джерелами стосовно історії садівництва на Поділлі, передусім звертаємося до енциклопедичного словника Ф.Р. Брокгауза (вид. 1898 р.). Там відзначається, що клімат Подільської губернії тепліший, ніж більшої частини Європейської Росії... Губернія розкошує садами, особливо в прибережній смузі р. Дністра (шириною 30—40 верств), між Хотиним і Ямполем¹. Тоді під садами було 36505 десятин. Понад 5 десятин мали 63 сади. Землевласники вирощували яблуні, груші, сливи, горіхи, вишні, черешні, персики, абрикоси та айву. У селян переважали сливи і вишні, а серед ягід — суниця, малина, смородина й агрус. Виноград розводили переважно в прибережній смузі Дністра. Більшу частину свіжих і сушених плодів реалізовували на сільських ярмарках і базарах та вивозили в Одесу, Київ, Санкт-Петербург. Приміром, з одного Ушицького повіту щороку виводили їх близько 300 тис. пудів. За даними перепису садів у 1887 році загальна площа їх становила 38 тис. га, у т. ч. у поміщиків та інших великих власників — відповідно 6,2 тис. га, селянських господарств — 30,7 тис. га.

Швидкий розвиток капіталізму після скасування у 1861 році кріпосного права та прокладання залізниць, торгівлі стали основними чинниками влаштування промислових садів. Особливо активно почало розвиватися садівництво в Подільській губернії². У другій половині XIX ст. основними осередками промислового садівництва стали Крим і Поділля. Про це переконливо свідчать такі приклади: у 1875 році князь А.Є. Гагарін у маєтку біля міста Окна Балтського повіту, а 1880 року граф А.О. Шміт у маєтку Осламово Новоушицького повіту організували розсадники вирощування саджанців плодкових культур і вивчення сортів.

Важливо відзначити, що на той час ще не було спеціалізованих заготівельних організацій та плодоконсервних заводів, найпоширенішим способом зберігання плодів було сушіння³.

Найбільші площі садів у 1900 році були зосереджені в Балтському і Брацлавському повітах (табл. 1).

Про розвиток садівництва в Подільській губернії в кінці XIX ст. свідчать такі дані: в 1895 році було вивезено з губернії 16962 т сухофруктів (у перерахунку на свіжі плоди — 79,7 тис. т). А це на 28,7% більше за обсяги реалізації цієї продукції сільськогосподарськими підприємствами Вінницької і Хмельницької області за 1996—1999 роки (61,9 тис. т)⁴.

Важливою подією для Поділля була перша губернська нарада з садівництва, яку організував А.К. Станкевич у лютому 1914 року. В нараді взяли участь понад 50 учасників.

* Науковий керівник — О.М. Шестопаля, доктор економічних наук, професор.

¹ Энциклопедический словарь / Под ред. Ф.А. Брокгауза, И.А. Ефрона. — С.-Пб., 1898. — Т. 24. — С. 96.

² Яропуд В.М. На одній паралелі з Парижем. — Вінниця: Обл. друкарня, 2002. — С. 19.

³ Там же. — С. 15.

⁴ Шестопаля О.М. До стратегії відродження та подальшого розвитку вітчизняного садівництва / Сад, виноград і вино України. — 2001. — № 5—7. — С. 14.

Тут порушували питання про створення дослідної установи з садівництва, яке згодом піднімали неодноразово. Зокрема, Вінницьким окружним виконавчим комітетом було схвалено рішення про створення Подільської дослідної станції садівництва у 1930 році, але воно не було реалізоване. У 1935 році Радою народних комісарів України було схвалено постанову, якою передбачалося організувати дослідні станції з садівництва в Донецькій, Харківській та Вінницькій областях. Нарешті, в 1969 році була створена Подільська дослідна станція садівництва на базі радгоспу ім. Петровського.

1. Розміщення садів за повітами Подільської губернії

Повіти	Площа садів	
	десятин	га
Балтський	3320	3618,8
Брацлавський	3020	3291,8
Вінницький	2750	2997,5
Гайсинський	1620	1765,8
Кам'янецький	1370	1493,3
Летичівський	1800	1962,0
Літинський	4569	4191,7
Могилівський	1550	1689,5
Новоушинський	1900	2071,0
Ольгопільський	1910	2081,9
Проскурівський	935	1019,2
Ямпільський	2450	2670,5
Усього	27194	29641,5

Розвиток промислового садівництва в області започатковано в 30-ті роки ХХ ст. створенням садівницьких радгоспів, які функціонують й нині, змінивши свій статус.

Значний занепад садівництва стався в роки Великої Вітчизняної війни. В повоєнні роки виконано великий обсяг робіт із відтворення плодових насаджень. Зокрема, були створені плодові розсадники у садівницьких радгоспах, в яких щорічно вирощували до 1,5 млн. саджанців.

Характерним є те, що в усі повоєнні роки зростали обсяги державних капітальних вкладень на створення плодових і ягідних насаджень, а в садівницьких радгоспах — на формування належної матеріальної бази, зокрема на будівництво плодопереробних підприємств і цехів. В результаті цього садівницькі радгоспи області за фондооснащеністю значно випереджали сусідні колгоспи та радгоспи інших напрямів спеціалізації.

Основним напрямом розвитку садівництва в області, як загалом і в Україні, до 1965 року було розширення площ плодових і ягідних насаджень. Сади закладали практично в усіх господарствах. Діяла директива "Кожному колгоспу і радгоспу — сад". Це призвело до значної розпорошеності насаджень, а отже, й до низької продуктивності садів у колгоспах. Водночас садівницькі радгоспи із поглибленням спеціалізації та належної концентрації насаджень відзначалися високою продуктивністю насаджень. За цим показником вони займали перші місця в колишньому Союзі.

Починаючи з 1961 року, сталися певні позитивні зрушення в технології закладання садів у спеціалізованих господарствах, що свідчить про постійне зростання частки інтенсивних садів у загальній їх площі.

Новий етап, зазначав В.В. Юрчишин, характерний насамперед поворотом до впровадження в промислових садах інтенсивних типів насаджень і досконаліших технологій. Його вирізняли також підвищення ролі механізації, хімізації та зрошення, розширення будівництва в спеціалізованих садівницьких господарствах великих холодильників і сховищ, посилення уваги до поліпшення якості продукції. Подальше нарощування обсягів виробництва плодів і ягід у поєднанні з технічним переоснащенням садівництва зумовило прискорення темпів індустріалізації галузі й надання їй агропромислового характеру¹.

¹ Юрчишин В.В. Економічна ефективність порід і сортів плодових культур. — К.: Урожай, 1968. — 196 с.

Наступним етапом розвитку садівництва було створення в 1972 році в області тресту плодово-ягідних радгоспів, який об'єднував 25 господарств, промислові цехи яких переробляли значну частину своєї продукції, а також навколишніх колгоспів і радгоспів.

У садівництві області динамічним був розвиток агропромислової інтеграції, що сприяло постійному підвищенню ефективності галузі. В садівницьких господарствах з рівнем спеціалізації понад 75% ефективність галузі була в 4–5 разів вищою порівняно з багатогалузевими господарствами. Так, у середньому за 1981–1985 роки в радгоспах “Шлях комунізму” (87,6%) і “Більшовик” (81,9%) урожайність плодоягідних насаджень становила 210,4 і 201,1 ц/га, а прибуток з 1 га — відповідно 3078 і 2971 крб. У 70-х роках щільність насаджень збільшувалась завдяки схемам садіння 5×6 м, а в 80-х роках поширюється закладання садів за схемою 6×4 м на середньорослій підщепі ММ 106. Зростанню ефективності галузі значною мірою сприяло раціональне поєднання виробництва плодів з їх товарною доробкою, тривалим зберіганням і промисловою переробкою.

За минулої планово-розподільчої системи садівництво було високоефективною галуззю, особливо у спеціалізованих господарствах, серед яких виділялися господарства Поділля. За даними О.М. Шестопаля, у 1981–1984 роках економічна ефективність виробництва плодів зерняткових культур (а це понад 90% валового збору плодів і ягід) характеризувалась такими показниками: прибуток з 1 га — 1727 крб., рівень рентабельності — 86,8%¹.

Внаслідок демонтажу минулої системи садівницькі господарства опинилися у невизначеній для себе економічній ситуації. В більшості сільськогосподарських підприємств садівництво перетворилося з високоприбуткової у низькорентабельну або ж збиткову галузь. У сільськогосподарських підприємствах Вінницької області у 2003 році рівень рентабельності виробництва плодів становив 12,5% і прибуток з 1 га плодоносних насаджень — лише 105 грн. У тому періоді серед цих підприємств було 41% збиткових з садівництва.

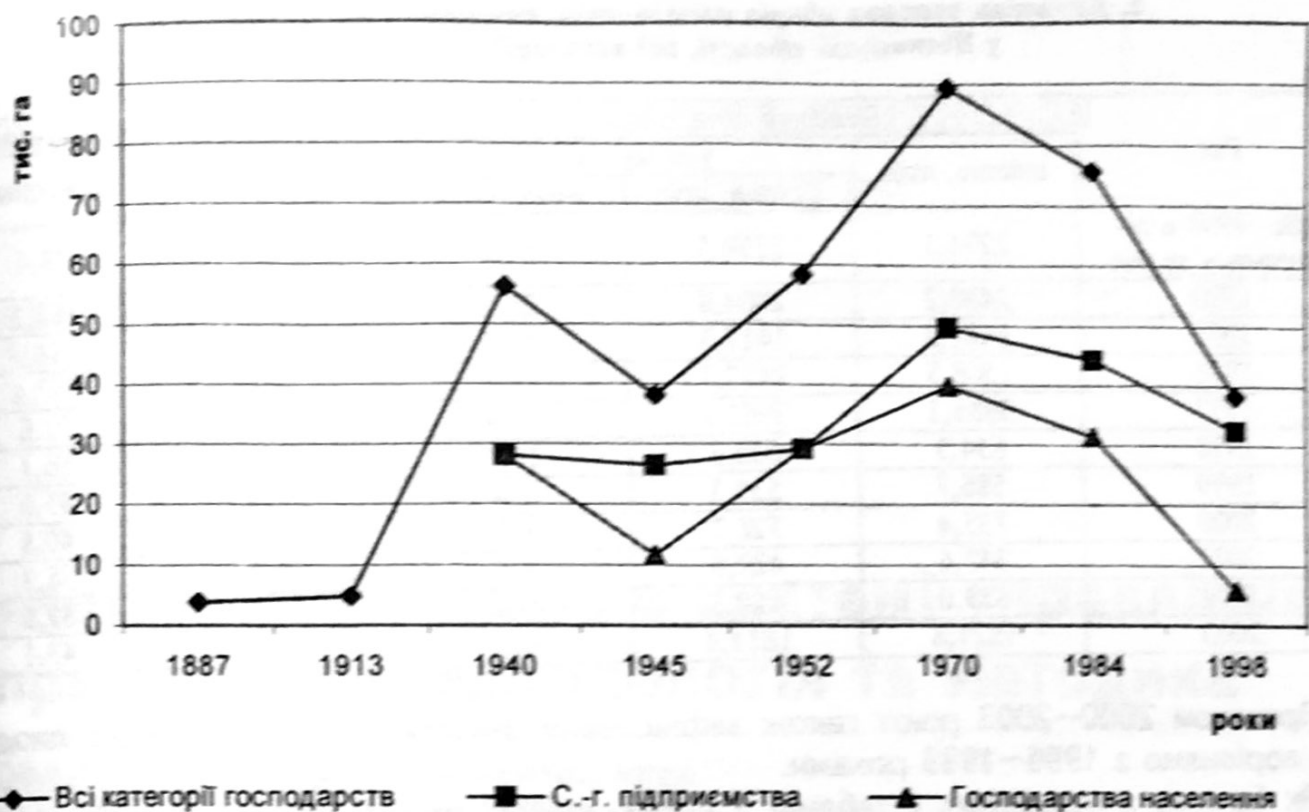
Тенденції змін у розвитку садівництва чітко характеризують матеріали переписів багаторічних насаджень у 1952, 1970, 1984 і 1998 роках. Динаміка площ плодкових і ягідних насаджень за категоріями господарств Вінницької області, починаючи з першого перепису садів, наведена в таблиці 2 та на рисунку.

Як бачимо за даними перепису садів, у 1998 році різко зменшилися площі плодоягідних насаджень в особистих господарствах населення. Це пояснюється переважно тим, що в цьому році вперше використані нові методичні підходи, які дозволили визначити фактичні площі цих насаджень. В усіх попередніх переписах плодкових насаджень їх площі розраховували залежно від кількості дерев і нормативної їх щільності на гектар насаджень. Зокрема, в 1984 році був використаний такий норматив щільності дерев на 1 га насаджень: зерняткові культури — 277, кісточкові — 434, горіхоплідні — 160. Внаслідок такого методичного підходу одержували лише умовну, а не фактичну площу насаджень присадибних садів. Підтвердженням об'єктивності нової методики обчислення площі присадибних садів є порівняння їх площі за даними перепису садів у 1984 і 1998 роках (табл. 3).

2. Динаміка площ плодоягідних насаджень за категоріями господарств Вінницької області, тис. га

Категорії господарств	1887	1913	1940	1945	1952	1970	1984	1998
Всі категорії господарств	3,8	48,0	56,2	38,12	58,34	89,5	75,7	38,3
Сільськогосподарські підприємства	—	—	28,16	26,41	29,13	49,7	44,2	32,5
Господарства населення	—	—	28,04	11,71	29,21	39,8	31,5	5,8

¹ Шестопаль А.Н. Воспроизводство и эффективность продуктивного использования плодовых и ягодных насаждений. — К.: Сільгоспосвіта, 1994. — С. 130.

Динаміка площі плодючих насаджень у Вінницькій області

3. Зміна площі плодючих насаджень у господарствах Вінницької області

Показник	Сільськогосподарські підприємства		Особисті господарства населення		1998 р. в % до 1998 р.	
	1984 р.	1998 р.	1984 р.	1998 р.	площа	кількість дерев
Площа плодючих насаджень, тис. га	43,0	32,6	30,8	5,2	75,2	92,4
Кількість плодючих дерев, тис. шт.	8610,8	7955,7	9990,1	6312,8	16,9	63,2

Дані таблиці 3 переконливо свідчать про зростання щільності насаджень через поширення загущених схем садіння дерев у сільськогосподарських підприємствах. Це зумовлено поширенням насаджень зерняткових культур на слаброслих підщепах. Отже, у загальній площі плодючих насаджень зростає питома вага інтенсивних типів насаджень.

Породна структура плодючих насаджень у сільськогосподарських підприємствах у 1998 році мало змінилася порівняно з 1984 роком. Винятком тут є зміни питомої ваги насаджень сливи.

За період між двома останніми переписами садів відбулися певні зміни в питомій вазі окремих породних груп (табл. 4).

4. Зміна питомої ваги породних груп плодючих культур у загальній площі їх насаджень

Показники	Плодючі — усього	З них			
		зерняткові	кісточкові	горіхоплідні	ягідники
1984 р. — площа, тис. га	75,7	53,7	15,3	4,8	1,9
Питома вага, %	100	70,9	20,2	6,3	2,5
1998 р. — площа, тис. га	38,8	32,4	4,2	1,0	1,2
Питома вага, %	100	83,5	10,8	2,6	3,1
Коефіцієнт зміни площі насаджень 1998 р. в % до 1984 р.	0,51	0,60	0,27	0,21	0,63

Аналізуючи динаміку валових зборів плодів і ягід за останні 25 років, можна констатувати, що найнесприятливішими для розвитку садівництва в області були 1995, 1996 роки (табл. 5).

5. Динаміка валових зборів плодів, ягід, винограду та врожайності у Вінницькій області, всі категорії господарств

Рік	Валовий збір, тис. т			Урожайність з 1 га насаджень, ц	
	плодів, ягід	у тому числі		плодів	винограду
		плодів, ягід	винограду		
1986–1990 в середньому за рік	2271,1	2259,5	17,6	39,3	78,4
1990	2430,2	2404,6	25,6	44,0	162,2
1995	1441,8	1417,3	24,5	26,0	114,3
1996	1508,8	1477,7	31,1	26,8	143,4
1997	3986,1	3963,7	22,4	71,8	91,6
1998	634,3	632,3	11,0	18,6	66,1
1999	586,7	539,3	7,4	17,4	45,0
2000	735,4	728,7	6,7	23,2	40,8
2001	347,6	429,6	8,0	14,3	38,3
2002	659,0	653,3	5,7	22,5	32,5
2003	1821,6	1811,4	10,2	76,7	43,1

Протягом 2000–2003 років також зафіксоване зниження валових зборів плодів і ягід порівняно з 1996–1999 роками.

Як бачимо з наведених у таблиці 5 даних, у 2003 році було відчутне збільшення валового збору плодів, ягід і винограду. Це сталося завдяки зростанню продуктивності насаджень як через природні, так і технологічні чинники, зокрема збільшення щільності плодкових насаджень, поширення схем садіння дерев 4×1, 5×2, 5×4 м. У 1997 році були закладені невеликі площі садів за голландською технологією в спецгоспах “Жорнище” Іллінецького і “Вінничина” Барського районів, а в 1999 році — на Подільській дослідній станції Інституту садівництва УААН у порядку експерименту. Принагідно зазначимо, що у 2004 році в с. Жорнище Іллінецького району на базі колишнього спецгоспу розпочало діяльність сільськогосподарське відкрите акціонерне товариство “Жорнище”, яка здійснюється на основі інвестиційного проекту “Виробництво якісної конкурентоспроможної плодовоовочевої продукції, що відповідає вимогам європейських стандартів”.

Загальною негативною тенденцією промислового садівництва в області є скорочення площі плодоягідних насаджень. Протягом 1975–2003 років площа їх у сільськогосподарських підприємствах зменшилася на 24,5 тис. га, або 54,8%. Тобто в середньому за рік вона скорочувалася на 1,3 тис. га. Це є наслідком порушень процесу планомірного відтворення плодкових і ягідних насаджень. Основна причина такого явища — відсутність у підприємствах власних нагромаджень і недоступність банківських кредитів через високі процентні ставки. Розв’язання проблеми інвестицій передусім зводиться до формування ефективних їх джерел. Серед останніх на перше місце висувається потреба надання сільськогосподарським підприємствам пільгових кредитів на створення інтенсивних типів плодкових і ягідних насаджень

Відомо, що стабілізація виробництва плодів і ягід у будь-якому підприємстві досягається лише за умов дотримання оптимальної вікової структури насаджень, що можливе при планомірному відтворенні насаджень у просторі та часі. Отже, планомірне відтворення багаторічних насаджень є одним із найважливіших чинників інтенсифікації садівництва, оскільки саме через це впроваджуються в галузі найновіші досягнення науково-технічного прогресу, оновлення сортименту з урахуванням кон’юнктури ринку на садівницьку продукцію.

***